

Ю. С. Філь

ПОЛІТИЧНА ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ ІНДУСЬКИХ ОСВІЧЕНИХ КІЛ ПІВНІЧНОЇ ІНДІЇ (1858–1921 рр.)

Політичною вестернізацією можна вважати процес інституційного оформлення парламентської системи в Індії, основи якої були закладені в XIX – на початку XX ст. Один з її ключових елементів – ідея репрезентативності влади, за якої своє представництво у владі могла дістати будь-яка спільнота. Англія як батьківщина партійної системи вплинула на розвиток репрезентативної влади в колоніальній Індії й визначила напрямок і особливість політичної вестернізації Північної Індії з 2-ї пол. XIX ст.

Політична система британців – це хронологічно перший виклик індійському традиційному суспільству. Проте відповідь на нього індійці почали давати значно пізніше, ніж на релігійний чи філософський виклики. Релігійні реформістські організації почали виникати ще в першій половині XIX ст. (Брахмо самадж, 1828 р.), в той час як політичні – з другої його половини. Використання західних політичних форм на власному ґрунті та власними силами могло відбутися зі збільшенням кількості представників по-західному освічених кіл і тоді, коли британці були готові розширювати можливості участі індійців в управлінні державою. А такі умови склалися вже у 2-й пол. XIX ст., після повстання 1857 року, тоді, коли з'явилися перші покоління випускників відкритих в Індії вищих навчальних закладів західного зразка.

За часів фактичного керування Ост-Індської компанії на субконтиненті участь індійців в управлінні справами країни була майже непомітною. З ліквідацією компанії вона почала поступово розширюватися. Згідно з Актом 1858 року Індія частково управлялася з Лондона, де її справами займався державний секретар Індії, який був головою Індійської громадської служби, та з Калькутти на чолі з генерал-губернатором (віце-королем) – головою британської адміністрації в Індії. Індійська громадська служба виконувала мало не найважливішу роль в управлінні, але до 1887 року серед її 890 членів індійцями були лише 16 [Seal 1971, 5]. При віце-королі існувала Виконавча рада, яка в 1861 р. була поповнена одинадцятьма місцевими представниками, і цей орган став відомим під назвою Законодавчої ради. Хоча вища відповідальність лежала на британському парламенті, фактично справами Індії займалися місцеві державні органи. Згідно з Актом про ради свої місцеві органи законодавчої влади в 1861 р. дістали Бомбей і Мадрас, у 1862-му – Бенгалія, в 1886-му – Північно-Західні провінції. У Пенджабі Закон про ради почав діяти лише з кінця XIX ст. і всі дев'ять його членів призначалися лейтенант-губернатором, у підпорядкуванні якого була провінція. Перший крок до репрезентативності на рівні районів та муніципалітетів був зроблений лише за генерал-губернаторства лорда Ріпона (в 1892 році, коли університети, районні управи, муніципалітети, заміндари¹ та торгово-промислові палати дістали право рекомендувати представників у провінційні законодавчі ради). Акт 1909 року збільшив кількість членів законодавчої ради до 30, але лише п'ята їхня частина обиралася.

Суто індійські політичні організації, в утворенні яких англійці не брали участі, у Північній Індії почали виникати із 80-х років XIX ст. Калькутта, природно, була в

авангарді процесу створення нових політичних інституцій: тут ще в 1840-х роках виникла Асоціація Британської Індії², Індійська ліга (1875 р.), Індійська асоціація (1876 р.). Політичні асоціації виникали у великих містах президентств: у Пуні – Сарваджанік сабха Пуни (1870 р.)³, у Бомбеї – Асоціація президентства Бомбея (1885 р.)⁴, у Мадрасі – Рідна асоціація Мадраса (1878 р.)⁵. Якщо в центрах президентств та в їхніх великих містах політичні організації претендували на те, щоб представляти інтереси всіх індійців, то в Північно-Західних провінціях⁶ та в Пенджабі вони були переважно кастовими, що просували інтереси тієї чи іншої, переважно вищої, касты в місцевих органах управління та Індійському національному конгресі (ІНК). Більшість таких організацій була заснована *махаджанами*, представниками заможних каст, пов'язаних із торгівлею та банківською справою. Найвпливовішою з них була каста кхаттрі, яка поступово вестернізувалася завдяки тому, що все більше її представників дістали західну освіту. У політичній сфері такі організації просували комерційні інтереси власної касты, проте значна частина їхньої діяльності була спрямована на культурну сферу, причому як на модернізацію, так і на підтримку її традиційних елементів. Кастові асоціації виникали в час, коли традиційні форми общинного життя, такі як авторитет *buzurs*⁷ у кашмірських пандитів, занепали. Серед завдань цих асоціацій були просвіта менш освічених представників власної касты, підняття їх до свого рівня та маргіналізація старих кастових еліт. У цьому виявлявся секулярний та реформістський бік діяльності кастових організацій.

Народна асоціація Аллахабада⁸ – одна з таких політичних організацій у Північній Індії, що виникла в 1883 році. Вона мала регулярну виборчу систему за територіальним принципом по районах міста. Очолював організацію Лала Біхарі Лал Тандон, головний бухгалтер Банку Аллахабада. Фактично вона була покликана репрезентувати інтереси касты кхаттрі, хоча брахмани малві також входили до неї. На місцевому рівні роль організації зводилась до вирішення общинних та релігійних питань, а на національному – у просуванні комерційних інтересів кхаттрі.

Першою політичною асоціацією в Лакнау була “Jalsa i Tahzib” (“Зібрання цивілізованих”), заснована в 1868 році. Організація мала передплату на книги та газети, її члени регулярно зустрічалися для обговорення освітніх та соціальних реформ. Мунші Невал Кішор став одним із найвідоміших видавців країни ще в 1858 р., видаючи газету мовою урду “Oudh Akbar”. Ця газета та організація “Зібрання цивілізованих” репрезентували перший рух освічених індійців у пошуках політичного голосу в колоніальному Лакнау. Адміністрація всіляко допомагала їм, а ті навзаєм ніколи не були критичними до британського правління. Діячі, які управляли організацією та видавали газету, були переконані у винятково вигідному впливі британського правління. Ратан Натх Саршар, який був редактором “Oudh Akbar” між 1878 та 1893 рр., вірив у переваги західної освіти та британського правління. Він засуджував бунтарський дух, що панував в ІНК. “Jalsa” через десять років була замінена іншою асоціацією, яка називалася “Rifah am Association” (“Асоціація громадського достатку”). Вона невдовзі стала центром політичної активності в місті [Joshi 2001, 30]. Із 1885 року в Пенджабі та Північно-Західних провінціях почали діяти комітети Індійського національного конгресу.

ІНК став першою політичною організацією, в основі ідеології якої була ідея репрезентативності на територіальному рівні. У його засіданнях брали участь представники з усіх провінцій Британської Індії. Делегатами Конгресу були політичні активісти на місцевому рівні, які мали різне соціальне і кастове походження, котре, втім, обмежувалося вищими його прошарками. З першого року роботи Конгрес позиціонував себе як лояльний до британської влади і вірний тим цінностям, які англіїці принесли в Індію. Хоча про реальну політичну вагу ІНК точаться суперечки, простий факт створення репрезентативного органу, хай навіть такого, який не має

впливу на державне управління, свідчить про достатню вестернізацію освічених індійців і їхню готовність застосовувати західні моделі на індійському ґрунті.

Із першої сесії ІНК представників північних провінцій було менше. З кожного з трьох президентств планувалося прийняти по 20 делегатів, в той час як з Північно-Західних провінцій Агри та Ауду з Пенджабом – 10 [Proceedings... 1905, 3]. З Агри було двоє представників, із Шимли, Бенареса, Аллахабада, Лахора по одному, з Лакнау троє [Proceedings... 1905, 5]. Низьку репрезентативність північноіндійських делегатів підкреслює Парама Натх Боса, бенгальський культурний та політичний діяч, який переказує враження Чарльза Тревельяна, британського політика: “Прийшовши з Північно-Західних провінцій у Бенгалію, він був вражений значною різницею в ставленні людей кращих класів до політики у двох провінціях. У Північно-Західних провінціях, куди англійська ще ледь проникла, люди не мали іншої ідеї політичного покращення, ніж абсолютна відмова від англійської мови; в Бенгалії, з другого боку, де англійська освіта вже зробила певний прогрес, деякі форми репрезентативного національного зібрання були взяті за ідеал” [Bose 1916, 214]. На початку ХХ ст. ситуація суттєво не змінилася, судячи зі слів пенджабського політика Л. Л. Рая на Політичній конференції в Пенджабі (1906 р.): “Можна щиро сказати, що пенджабці демонструють мало здатності до політичної роботи” [Rai 1966, 121]. Меншу активність північноіндійських політиків порівняно з бенгальськими можна пояснити тим, що зародження Конгресу відбулося в той час, коли освічений англомовний клас тільки починав активно формуватися в цій частині субконтиненту. Втім, для регіону навіть низька порівняно з іншими провінціями активність мала неабияке значення. На соціальній конференції в 1907 році М. Неру говорив про пробудження, яке охопило регіон: “Але я не можу повірити, що ентузіазм, який я бачу навколо мене, – це не що інше, як закономірний наслідок широкого пробудження, яке охопило Об’єднані провінції на рівні з рештою країни” [Speech... 1993, 195]. У Північно-Західних провінціях та в Пенджабі так само працювали комітети ІНК, але тут вони зазвичай зливалися з місцевими законодавчими радами. Тож політичне життя в Об’єднаних провінціях та Пенджабі в кінці ХІХ ст. відбувалося в комітетах ІНК та кастових асоціаціях. Разом із муніципалітетами, районними радами та провінційними законодавчими радами вони склали публічний простір великих міст Північної Індії, який все більше займали вестернізовані “educated Indians”.

У політиці в Північній Індії були задіяні освічені кола, які умовно можна було поділити на дві частини за соціальним та професійним критерієм: *махаджани*, представники торгових каст, таких як кхаттрі, банья, кальвари, телі й каястха, та “публіцисти”, як їх називають британські дослідники кембриджської школи К. Бейлі та А. Сіл [Seal 1973; Bayly 1973], або “люди професій” у термінології С. Джоші, тобто юристи, журналісти, шкільні вчителі та ін., лави яких поповнювали в основному брахмани. Лише частина *махаджанів* була освічена за західним зразком. Наприклад, з 9 890 представників каст кхаттрі, які дістали освіту, 5 302 знали англійську мову [Census... 1891, 262]. Матеріальна база політичних організацій справді забезпечувалася *махаджанами*. Саме це дало підстави К. Бейлі та А. Сілу говорити про те, що “публіцисти” не мали самостійної ролі в політиці, а були лише репрезентантами своїх багатих патронів у Конгресі та в місцевих органах влади. Опоненти кембриджців стверджують, що люди професій не стільки були залежними від своїх патронів, скільки використовували створені ними організації для використання їхнього ресурсу в політиці Конгресу. *Махаджани* справді були широко представлені в Конгресі. Було пораховано, що між 1885 та 1901 роками публічні мітинги та товариства в Північно-західних провінціях та Ауді делегували до сесій Конгресу 551 брахмана, 294 представників каст каястха, 404 представників кхаттрі, агарвалів та інших торгових каст, які складають більше половини делегованих.

Як комерційна верхівка, так і “публіцисти” були залучені в створення та діяльність модерних політичних інституцій, тому їхня залежність одне від одного не є принциповою в контексті вестернізації.

Остання чверть XIX ст. не позначилася суттєвими змінами в політичному житті Пенджабу та Північно-Західних провінцій, а вже з початком XX ст. розпочалася наступна віха в засвоєнні британської політичної системи. Реформа Морлі-Мінто (Акт про індійські ради 1909 року) була центральним двигуном політичних змін у провінції. Джон Морлі, міністр у справах Індії, а також віце-король лорд Мінто усвідомили потребу лібералізації внутрішньої політики уряду після репресивного і жорсткого правління лорда Керзона. Його пропозиції реформ уряду були спрямовані на розширення участі індійців в управлінні країною, чим, як очікувалося, можна було заспокоїти вестернізованих індійців, незадоволених розділом Бенгалії, кількість яких постійно зростала. Вчені, втім як самі освічені індійці того часу, довго сперечалися з приводу ефективності реформ та їхнього реального значення, проте деякі їхні положення визначили подальший політичний розвиток Індії і започаткували політичний процес, який у 1947 році призвів до розділення території колишньої Британської Індії та виникнення двох держав – Республіки Індія та Ісламської республіки Пакистан. Реформи Морлі-Мінто не лише започаткували виборчу систему законодавчих рад, що поклало початок парламентаризму в Індії, а разом з ним і новий етап політичної вестернізації, а й принцип виборності за релігійною ознакою. Згідно з Актом про ради 25 % місць у міських, районних, провінційних та імперській законодавчих радах були закріплені за мусульманами, для яких до того ж встановлювався окремий електорат, за якого мусульман могли обирати винятково мусульмани. Індуїстські освічені кола потрактували це положення конституційної реформи як вираження британської політики “розділяй та владарюй”, а особливо воно роздратувало індуїстські еліти Пенджабу, де індуїстського населення було менше. Мусульмани склали більше половини населення, і їх було більше, ніж індусів, сикхів та джайнів разом узятих [Census... 1912, 97].

На противагу однобічній мусульманській репрезентативності в індуському середовищі почали з’являтися ідеї про захист інтересів своєї общини та її представленості в органах управління. З цього часу на зміну кастовим політичним організаціям поступово приходять ті, що охоплюють інтереси вже не тільки окремої касты, а й індуської релігійної общини загалом. Також цьому значною мірою сприяв Акт про відчуження землі в Пенджабі 1901 року та створення окремого мусульманського репрезентативного органу в 1906 р. – Мусульманської ліги. Акт передбачав, що операції з продажу або іпотеки землі можуть здійснювати лише представники так званих “аграрних каст”. Продати або закласти землю мали право винятково “аграрні касты”, що повністю виключало неаграрну частину суспільства з ринку землі [Cassan]. Індуський міський середній клас почав вважати цей акт дискримінаційним щодо індусів, тому що в аграрній сфері мусульмани були в більшості. На цьому тлі у містах Пенджабу та Об’єднаних провінцій почали виникати так звані Гінду сабха (“Збори індусів”)⁹.

У Лахорі організація Гінду сабха виникла в 1906 році з ініціативи видатних ар’ясамаджистів Лали Ладжпата Рая, Шаді Лала, Харкрішни Лала, Раджі Наренди Натха та інших. Її основним завданням було покращити “моральний, інтелектуальний та матеріальний стан” індусів. Гінду сабха ставили релігійні та соціальні цілі, пов’язані з індуською єдністю та “оновленням”. Вони не мали викристалізованої ідеології, але виконували релігійну та соціальну роль через пропаганду “самопомогі та співпраці” в межах індуської спільноти, залишаючись при цьому лояльними до британців. Освічені індуські еліти, які були активними учасниками таких зібрань, не доносили до Конгресу своїх проблем та турбот аж до початку Першої світової війни.

Одним з ідеологів Гінду сабха в Лахорі був Лал Чанд. Він вважав “індуську політику” альтернативою національній політиці Конгресу, пропонуючи замінити комітети ІНК Гінду сабха, а також конгресистську пресу на індуську як базу для захисту інтересів індусів. Праці Лал Чанда, особливо “Самозречення в політиці” (1909), створили умови для зміцнення руху Гінду сабха як потужного символу індуської єдності та узгодженості в Пенджабі.

У 1909 році відбулася перша сесія вже не міської, а провінційної Гінду сабха Пенджабу в Лахорі. Організація сформувалася навколо ядра ар’ясамаджистів – Лали Ладжпата Рая, Лала Чанда, та Шаді Лала. Головував на ній Мадан Мохан Малавія. Організація функціонувала як група тиску через петиції до провінційних та центральних урядів з різних питань, пов’язаних з індуською общиною та вимогами захистити індусів у провінції [Вару 2013, 18]. При цьому вона залишилася лояльною до уряду. У 1911 році така ж організація була започаткована в Об’єднаних провінціях. Демонструючи індуську єдність, Гінду сабха Пенджабу 21–22 жовтня 1909 року організувала конференцію в Лахорі, куди зібралось більше 3 000 лідерів різних організацій з Пенджабу та Об’єднаних провінцій. Резолюція, прийнята конференцією, містила заклики до просування санскриту та гінді, захисту корів, популяризацію сакральних текстів індуїзму та розвитку аюрведичної медицини. Пункти резолюції були типові для Гінду сабха і демонстрували її традиційний, подекуди захисний, характер. Рух на захист корів суттєво вплинув на ідеологію Гінду сабха.

Розпочавшись у Пенджабі в ранніх 1880-х з ініціативи Ар’я самадж, рух швидко поширився на Об’єднані провінції. У 1881 році Даянанда Сарасваті опублікував “Гаукарунанідхі”, текст, у якому він засуджував вживання м’яса в їжу і пропонував заснувати спеціальні зібрання Гауракшині сабха (“товариства захисту корів”). Якщо худобу будуть утримувати, годувати та захищати належним чином, то сила, витримка та чисельність індусів буде збільшуватися. Крім того, індуси почали вважати забій корів мусульманами актом агресії проти індуїзму. Заколоти індусів були спрямовані на мусульман, які вбивали корів, овець та кіз у рамках релігійного свята Курбан-Байрам. У 1887 році виникла законодавча ініціатива захисту корів, яка виходила від бенгальського заміндара Раджі Саші Секхарешвара. На сесіях не почали б обговорювати це питання, якби воно не турбувало представників Північної Індії, число яких у Конгресі невблаганно зростало, що давало привід для звинувачень Конгресу в тому, що він байдужий до питань фундаментальної національної культурної ідентичності [McLane 1988, 55]. Акцент на економічній важливості тварини приваблював і випадкових конгресменів, які не політизували індуських інтересів раніше, а також вестернізованих освічених індусів, які охоче доєдналися до дебатів. У 1888 році Вищий суд Північно-Західних провінцій постановив, що корова не є сакральним об’єктом, чим обґрунтовувалася відсутність покарання за її вбивство. Це ще більше активізувало рух, який досягнув апогею в 1893 році, коли відбувся великий заколот, у якому загинуло 107 людей. У наступні декади сесії Конгресу уникали дискусій із приводу общинних проблем. Постає питання: чому ж вестернізовані конгресмени-індуси з Верхньої Індії та Пенджабу лобіювали закон проти забою корів на національному рівні? Чи так їм боліла думка про вбивство тварини, сакральний статус якої вони ставили під сумнів? Які ж мотиви рухали такими делегатами? Чому, критикуючи індуїзм за забобонність та ірраціональність, освічені індуси ставали учасниками руху і просували його ідеї на національному рівні? Так сталося тому, що рух створював поле для різних інтерпретацій, символ корови зміг об’єднати велику кількість людей, хоча значення, які надавалися цьому символу, варіювалися. Представникам вестернізованих еліт Північної Індії підійшло те, що могло бути висловлене в термінах, прийнятних та зрозумілих для західного світу, тобто в термінах користі корови як сільськогосподарської тварини, яка за належного захисту та поводження сприятиме економічному процвітанню країни [Freitag

1980, 606; Freitag 1989, 149]. Просування ідей руху на захист корів давало можливість вестернізованим індусам, претендуючи на те, щоб бути сучасними, легітимізувати себе у традиційній культурі. Після 1893 року рух на захист корів майже припинився [McLane 1988, 58]. У 1899 Конгрес припинив свою звичну практику заборони резолюцій з общинним забарвленням. Втім, захист корів був мало не основним питанням на порядку денному Гінду сабха на всіх рівнях.

Ще одне питання, яке було озвучене як на зібраннях сабха, так і на сесіях Конгресу, – мовне. На відміну від руху на захист корів, письмо та мова – це те, що впливає на життя середнього класу, більшість представників якого задіяні або потенційно задіяні на державній службі. Володіння писемними навичками та мовою було основним джерелом сили середнього класу. Отже, питання, яке письмо держава буде використовувати для комунікації з людьми, було ключовим для середнього класу Північної Індії. Державна квітнева резолюція 1900 року¹⁰ дозволяла використовувати деванагарі (“нагрі”) в державних та судових паперах, що стало початком розділення індусів та мусульман. Рух за мову гінді почався як відповідь на Акт 29 1837 року, згідно з яким британський уряд замінив перську мову мовою урду (хіндустані), зробивши її офіційною мовою судів у Північно-Західних провінціях і частинах Центральних провінцій (представники індуїстських освічених груп аж до кінця XIX ст. також користувалися переважно арабським письмом). До уряду почали надходити петиції з проханням встановити мову гінді зі шрифтом деванагарі, замість урду з арабським, як мову судочинства. Головним аргументом було те, що мова урду збиткова, тому що будь-що написане арабським письмом передбачає численні прочитання і таким чином заохочує шахрайство. Мусульмани робили спроби протестувати проти резолюції, проте Конгрес проігнорував ці протести. Навіть газети мовою урду, такі як “Hindustani” індуїстського конгресмена Ганги Прасада Верми, підтримали резолюцію. Причина підтримки “Hindustani”, так само як і більшості представників індуїстських освічених кіл, пов’язана з ідеологічними та релігійними міркуваннями [Joshi 2001, 139]. Мовне питання було настільки обговорюваним на сесії Конгресу в Амрітсарі в 1919 р., що її іронічно називали комбінацією Гінді Сахіт’я Саммелан та конференції з мови урду [Gordon 1975, 161]. “Ідеологія мови гінді” [Rizwan 2008], як ще називають процес дебатів навколо гінді шрифтом деванагарі, була частиною консолідації індусів та створення індуської ідентичності. Власне, рухи на захист корів та мови гінді шрифтом деванагарі частково стали тим підґрунтям, яке, на думку Джона Завоца, було внеском у горизонтальну єдність індуїзму, адже рухи не зачіпали кастової ієрархічності (вертикальної єдності), а наполягали на пошуку того, що об’єднує всі численні течії *санатана дахами* [Zavos 1999, 2274]. Політичним наслідком такої горизонтальної єдності в 1915 р. стала Гінду Махасабха (“Велике індуське зібрання”).

Гінду Махасабха – всеіндійська політична організація, яка нібито репрезентувала інтереси всіх індусів Британської Індії [Вару 2013, 18]. Штаб-квартира організації була в м. Деградуні у домі першого секретаря – пандита Деви Ратана Шарми. Провінційні Гінду сабха невдовзі були сформовані в Об’єднаних провінціях зі штаб-квартирою в Аллахабаді, Бомбеї та Біхарі. Хоч організація позиціонувала себе як всеіндійська, фактично вона не була такою до 1922 року. Перш за все це була міжпровінційна організація, яка поєднувала індуські рухи в Об’єднаних провінціях та Пенджабі. Комунікація між Гінду сабха відбувалася через конференції, які збігалися зі щорічними сесіями Конгресу. Частково через це до руху долучалися представники інших провінцій, але найвидатнішими учасниками організації були діячі Північної Індії, що надавало Гінду Махасабха особливого північноіндійського відтінку. Гілки Біхару та Бомбея не були активними, в той час як у найбільших центрах політичної активності – в Бенгалії та Мадрасі – вони були просто проігноровані [Gordon 1975, 151]. Гінду Махасабха концентрувалася переважно у великих

торгових містах Північної Індії, таких як Аллахабад, Бенарес, Канпур, Лакнау, Лакхор. Локальні Гінду сабха були майже невіддільні від районних асоціацій, які були центрами публічного життя та основними наглядачами протягом місцевих державних виборів у провінційні законодавчі ради. Приміром, Лала Бішамбар Натх, банкір із каста агарвалів у Канпурі, був президентом районної Гінду сабха, екс-президентом Конференції вайш'я, провідним членом Санатана дгарма сабха, членом Гінду сабха в Об'єднаних провінціях, членом комітету ІНК та Законодавчої ради провінції.

Гінду сабха формувалися як із представників ортодоксальних індуїстських організацій Санатана дгарма сабха, так і з реформістських організацій – Ар'я самадж та кастових організацій. Хоча Гінду сабха здебільшого були засновані вестернізованим класом, у них брали участь представники традиційних кіл. Приміром, у виконавчий комітет Гінду сабха Об'єднаних провінцій у 1915 році входили два великі землевласники – тулукдари, які залишалися традиційними, при чому всі інші двадцять два члени не мали стосунку до землеволодіння й були або “публіцистами”, або *махаджанами*. Вісім членів, включаючи банківських магнатів, були патронами руху Санатана дгарма, в той час як професійні елементи асоціювалися більше із соціальними конференціями. Така тенденція відображала розділення в ставленні до соціальних реформ комерційних та професійних груп [Gordon 1975, 153]. Втім, один із двох талукдарів Виконавчого комітету – Рампал Сінгх, “просвітлений талукдар Ауду”, – був президентом Соціальної конференції Об'єднаних провінцій у 1908-му та Індійської соціальної конференції в 1910 р., незважаючи на те що більшість землевласників у Британській Індії залишалися консервативними й не брали участі в соціальних рухах. Насамкінець, більшість представників Виконавчого комітету Гінду Махасабха були членами Індійського національного конгресу, семеро з яких відвідали його сесію в Бомбеї в 1915 р. Фактично Махасабха була створена тими ж освіченими індійцями Об'єднаних провінцій та Пенджабу, які брали участь в утворенні Конгресу. Гінду Махасабха та ІНК мали багато спільного, проте були особливо відмінними в одному моменті: перша була підтримувана рухами, які ніколи не були пов'язані з Конгресом. Гінду Махасабха можна назвати квазісоціально-реформістською організацією саме через зв'язок із традиційними індуїстськими організаціями, які не мали нічого спільного із соціальними та релігійними реформістськими рухами. Із часу її виникнення можна говорити про новий етап політичного розвитку Північної Індії з декількох причин: по-перше, організація ознаменувала собою вищий, де-юре всеіндійський, ступінь політизації індуїстської спільноти, по-друге, з цього часу в політиці Пенджабу та Об'єднаних провінцій спостерігається розділення, адже представники Ар'я самадж не беруть участі в Гінду Махасабха і провадять незалежну політику.

Основні сили Ар'я самадж локалізувалися в Пенджабі. Вплив самаджу в Об'єднаних провінціях був частковий – найбільшій популярності він набув на Заході, в Меруті, Рохілханді, Барейллі, Морадабаді. Ар'я самадж також ніколи не входив у рух за Індуїстський університет, заснований Маданом Моханом Малавією та підтримуваний Гінду Махасабха, – в Ар'я самадж був свій конкурентний освітній проект. Якщо Гінду Махасабха мала персональні зв'язки із Санатана дгарма сабха, то ар'ясамаджисти ніколи не мали таких зв'язків, що закономірно, беручи до уваги наполегливе протиставлення себе ортодоксальній дгармі з боку Ар'я самадж.

Виникнувши в 1915 році, Гінду Махасабха до 1920 року поступово втрачала вплив у провінції, поступаючись Конгресу. У 1918 р. ядро управління Гінду Махасабха розпалося на три частини: помірковану, “центристську” на чолі з М. Малавією та “просунутою партією”, очолювану М. Неру [Gordon 1975, 158]. Пізніше 2 останні групи об'єдналися й витіснили поміркованих із провінційного комітету. 1920 рік, який позначився рухом неспівраці та рухом на підтримку Халіфату, розділив ці дві групи остаточно. Група Неру святкувала перемогу, політичне крило Гінду Махасабха

майже зникло з Конгресу. Тож створення всеіндійського індуського органу, так само як і створення ІНК, свідчило, по-перше, про засвоєння освіченими індіями британської ідеї репрезентативності влади та впровадження її на практиці, по-друге, про те, що ідея репрезентативності в Північній Індії набула релігійного забарвлення, на що в першу чергу своїми діями вплинув британський уряд, який закріпив законодавчо мусульманську квоту у владі.

Необхідно підкреслити, що всі індуські організації, починаючи від найбільш ранніх кастових і закінчуючи Гінду Махасабха, були лояльно налаштовані до раджу, хоч і дозволяли собі його критикувати. Таке ставлення фактично було пов'язане з тим, що освічені індуси вважали британську політичну систему єдиною можливою та єдиною правильною для політичного розвитку Індії, а державу як таку – запорукою порядку і процвітання. Поганий раджа – краще, ніж жодного. У “Hindu Patriot” за 1872 р. зустрічаємо такі роздуми: “Вони [люди. – Ю. Ф.] повністю чутливі до великих благословінь, які зійшли на них, і хоча думають, що мають право дратуватися, нарікати і плакати, коли їх пригнічують податками, або коли вони стають жертвою того чи іншого офіцера, або розхитуються тими чи іншими грубими заходами, вони все ж таки абсолютно свідомі, що ніколи не мали б кращого уряду” [Parekh 1999, 57].

Освічені індуси вважали, що добре організована та уніфікована політика – це обов'язкова основа цивілізації. Тому індуські лідери найбільше підносили ті періоди індійської історії, в які вдалося створити міцні держави, що позначали пік розвитку індійської цивілізації, – імперію Маур'я та Гуптів насамперед. Індуси вірили, що держава тримає спільноту разом, захищає її від зовнішньої загрози, а також гарантує збереження її здобутків і дає своїм членам захист та впевненість, робить вибір на користь довгострокових, а не короткострокових планів, без чого жодна цивілізація не може бути побудована. Такі думки освічених індусів були породжені в тому числі загальним дискурсом “організації”, який продукували англійці і який був втілений у колоніальній державі, котра дискурсивно представляла себе як взірць сучасності, а індійське суспільство – як втілення хаосу та дезорганізації. У відповідь на цей виклик індієць почали створювати соціальні структури та інститути, демонструючи таким чином свою не меншу організованість. Релігійний та культурний ревайвалізм забезпечив найбільш ранні приклади об'єднання та організації в Північній Індії.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна визначити декілька умовних етапів еволюції політичної вестернізації в Північній Індії, які відповідають особливостям діяльності політичних організацій у ті чи інші роки:

1) 1858 – кін. 1860-х рр. – відсутність самостійних політичних ініціатив з боку освічених індієць. Безпосереднє знайомство з британською політичною системою спочатку через Індійську громадську службу, а потім через провінційні законодавчі ради;

2) кін. 1860-х – поч. 1880-х рр. – діяльність кастових асоціацій;

3) 1880-ті рр. – 1915 р. – діяльність у великих містах індуських організацій Гінду сабха; діяльність провінційних комітетів ІНК;

4) 1915–1920 рр. – діяльність всеіндійського індуського органу Гінду Махасабха.

Отже, політична вестернізація Пенджабу та Північно-Західних провінцій відбувалася поступово – від мінімальної участі в управлінні країною до створення суто індійського публічного простору через власні політичні організації. Крім того, політична вестернізація тут набула особливого релігійного забарвлення: основа британського парламентаризму – репрезентативність – була використана освіченими індусами в регіоні для політичного представництва спочатку кастової общини, а пізніше індійської. Ситуація, за якої секулярні за формою інституції займалися

вирішенням общинних питань, цілком вкладалася в загальну картину суперечливої та “розламаной”, в термінології С. Джоші [Joshi 2001], індійської модерності. Гінду сабха, які виникали у великих містах Північної Індії, поєднували в собі ідею британської репрезентативної влади та традиційну спрямованість. По-перше, тому, що це органи, які хоч і були засновані “educated Indians”, але включали ортодоксально налаштованих індусів; по-друге, їхня діяльність, з одного боку, була пов’язана з просвітою та соціальним реформаторством, з другого ж – була спрямована на захист традиційного індуїзму. Поруч із заохоченням нової освіти західного зразка індуські організації розпочали активну кампанію за просування мови гінді, санскриту, священних індуських текстів та аюрведичної медицини. Суперечлива на перший погляд діяльність дозволяла освіченим індусам Північної Індії підтверджувати свою легітимність як політичних лідерів як в очах своїх співвітчизників, так і в очах британців.

Робота ІНК в Пенджабі та Північно-Західних провінціях набула специфіки, яка виражалася у фактичному злитті комітетів Конгресу з місцевими законодавчими радами. Комітети, так само як і ради, в основному склалися з представників індуських політичних організацій. Мусульман в органах місцевого врядування майже не було. Різниця між секулярними політичними організаціями й так званими общинними була досить розмитою, або й відсутньою взагалі. Більше того, таке розрізнення не актуальне в політичному контексті Північної Індії, в якому домінували індуси.

Зі створенням Гінду Махасабха в політичному полі Індії спостерігається дві лінії: псевдореформістська, до якої належить сама Гінду Махасабха, та реформістська, що представлена в основному членами Ар’я самадж. Організації розходилися в питаннях соціального реформаторства, залишаючись солідарними в низці общинних, суто індуських питань на кшталт захисту корів та просування мови гінді й санскриту.

Роль політичної вестернізації, або виникнення модерних політичних інституцій, полягала також у тому, що саме вони створювали публічну сферу у великих містах Північної Індії. Вони давали можливість освіченим індійцям відігравати значну роль у соціальному та культурному житті спочатку в межах своєї спільноти, а потім на національному рівні. Публічна сфера справді означала появу арени, на якій раніше незначуща соціальна група стала головним гравцем у соціальному, культурному та політичному житті колоніальної Північної Індії.

¹ Великі землевласники.

² British Indian Association.

³ Pune’s Sarwajanik Sabha.

⁴ Bombay Presidency Association.

⁵ Madras Native Association.

⁶ Північно-Західні провінції – це адміністративна одиниця Британської Індії, яка в 1901 р. була об’єднана з колишнім князівством Ауд і почала називатися Об’єднаними провінціями Агри та Ауду (скорочено – Об’єднані провінції). Таким чином, коли йдеться про час до 1901 р., в тексті вживається перша назва, а після 1901 р. – друга. В узагальнюючих твердженнях, де хронологія не важлива, вживається назва “Північно-Західні провінції”.

⁷ Традиційний інститут всередині кастової общини, за якого авторитетні і заможні представники касты старшого покоління – “buzurgs” – допомагали її молодим представникам влаштуватися на роботу.

⁸ Allahabad People’s Association.

⁹ Hindu Sabhas.

¹⁰ Government Resolution of April 1900.

ЛІТЕРАТУРА

- Bapu P.* **Hindu Mahasabha in Colonial North India, 1915–1930. Constructing Nation and History.** London and New York, 2013.
- Bayly C. A.* Patrons and Politic in North India // **Modern Asian Studies.** Vol. 7, No. 3. Cambridge University Press, 1973.
- Bose P. N.* **The Illusion of New India.** Calcutta, 1916.
- Cassan G.* **British law and caste identity manipulation in colonial India: the Punjab Alienation of Land Act.** – [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://www.parisschoolofeconomics.eu>. Відвідано: 04.09.2015.
- Census of India.** General Report. 1891. London, 1893.
- Census of India.** Vol. XIV. Punjab. Part I. Report. Lahore. 1912.
- Freitag B. S.* Sacred Symbol of Mobilizing Ideology: the North Indian Search for “Hindu” Community // **Comparative Studies in Society and History.** Vol. 22, No. 4 (October). 1980.
- Freitag B. S.* **Collective Action and Community: Public Arenas and the Emergence of Communalism in North India.** Berkley, Los Angeles, Oxford, 1989.
- Gordon R.* The Hindu Mahasabha and the Indian National Congress, 1915 to 1926 // **Modern Asian Studies.** Vol. 9, No. 2. 1975.
- Joshi S.* **Fractured Modernity.** Oxford University Press, 2001.
- McLane J. R.* The Early Congress, Hindu Populism and the Wider Society // **Congress and Indian Nationalism: The Pre-independence Phase.** University of California Press, 1988.
- Parekh C. B.* **Colonialism, Tradition, and Reform: An Analysis of Gandhi’s Political Discourse.** New Delhi – Thousand Oaks – London, 1999.
- Proceedings of the First Indian National Congress: on the 28th, 29th, 30th December 1885.** Madras, 1905.
- Rai L. L.* Political Work in the Punjab // **Lala Lajpat Rai. Writings and Speeches.** Vol. 1. Delhi-Jallundur, 1966.
- Rizwan A.* Scripting a New Identity: The Battle for Devanagari in Nineteenth Century India // **Journal of Pragmatics.** Vol. 40. Issue 7. 2008.
- Seal A.* **The Emergence of Indian nationalism. Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century.** Cambridge University Press, 1971.
- Seal A.* Imperialism and Nationalism in India // **Locality, Province and Nation: Essays on Indian Politics 1870 to 1940.** CUP Archive, 1973.
- Speech at the First Provincial Conference of The United Provinces in Allahabad, March 29, 1907 // **Selected Works of Motilal Nehru.** Vikas, 1993.
- Zavos J.* Searching for Hindu Nationalism in Modern Indian History: Analysis of Some Early Ideological Developments // **Economic and Political Weekly.** Vol. 34, No. 32 (Aug. 7–13). 1999.